

УДК 94 (477):373

Ю. О. Лиман

СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНИХ ШКІЛ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-х – НА ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

У статті на основі аналізу архівних джерел з'ясовано становище національних шкіл в УРСР у другій половині 40-х - на початку 50-х рр. ХХ ст. Встановлено, що у даний період відбувалося зменшення мережі національних шкіл та розгортання російськомовних. Звужуючи мережу національних неросійських шкіл, органи влади намагалися повністю підпорядкувати пануючій ідеології зміст навчально-виховного процесу загальноосвітніх закладів в Україні.

Ключові слова: загальноосвітні навчальні заклади, національні школи, національні меншини.

В статье на основе анализа архивных источников исследовано положение национальных школ в УССР во второй половине 40-х - начале 50-х гг. XX ст. Установлено, что в данный период происходило уменьшение сети национальных школ и развертывание русскоязычных. Сужая сеть национальных нерусских школ, органы власти пытались полностью подчинить господствующей идеологии содержание учебно-воспитательного процесса общеобразовательных заведений в Украине.

Ключевые слова: общеобразовательные учебные заведения, национальные школы, национальные меньшинства.

In the article on the basis of analysis of the archived sources position of national schools is probed in Ukraine in the second half of 40th - beginning 50th XX item is Set that there was diminishing of network of national schools and development of Russian-language in this period. Narrowing the network of national UnRussian schools, the organs of power tried fully to subordinate dominating ideology maintenance of process of general establishments in Ukraine.

Key words: general educational establishments, national schools, national minorities.

Постановка³⁰ проблеми. Вивчення різних аспектів загальноосвітньої школи, спрямованості її діяльності, дає можливість з'ясувати цілий ряд процесів та закономірностей розвитку українського суспільства. Висвітлення фактів, пов'язаних із загальноосвітньою школою повоєнного періоду допоможе заповнити істотні прогалини у вітчизняній історіографії.

Аналіз актуальних досліджень. Одним із перших у сучасних умовах до національних проблем загальноосвітньої школи в їх історичному розвитку звернувся В. Ремчук. У праці аналізуються об'єктивні і суб'єктивні фактори, що перетворили українську школу в засіб асиміляції і русифікації українського народу. У дослідженнях В. Майбороди, О. Замлинської головна увага приділяється культурному розвитку України у післявоєнні роки. В. Даниленком та А. Слюсаренком визначені головні аспекти дослідження історії освіти й шкільництва.

Разом з тим, в історичній науці залишилися маловивчені питання загальноосвітньої школи

повоєнного періоду. Це стосується і діяльності національних шкіл на території України.

Мета статті – на основі аналізу архівних джерел з'ясувати становище національних шкіл в УРСР у другій половині 40-х - на початку 50-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Провідним чинником діяльності освітніх закладів є навчання та виховання молоді. Апробована до другої світової війни радянська освітня система з відновлювалась відразу із вигнанням німецько-фашистських загарбників з України. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, республіка фактично була усунута від проведення власної політики в галузі освіти, їй відводилась роль у виконанні партійно-державних рішень, що формувалися в Москві. У повоєнні роки залишалась існувати зверхцентралізована система управління освітою, яка складалася із двох підсистем: державних органів управління та партійних структур, які визначали стратегію розвитку освіти, її зміст, методи навчання і виховання. За такої централізації ігнорувались культурні, національні, регіональні і місцеві

умови, в яких протікав освітній процес, і, як результат цього, утверджувалась одноманітність і однотипність у навчанні та вихованні молоді.

У 1949-1950 рр. були переглянуті шкільні програми з дисциплін гуманітарного напрямку. Перегляд був обумовлений тим, що вони, на думку вищої партійної влади, не передбачали критику буржуазних теорій, неправильно висвітлювали окремі питання возз'єднання українського народу з великим російським народом, перекручувались окремі факти про Б.Хмельницького, мало показувалася допомога робітничого класу Росії трудящим масам України в підготовці і проведенні Великої Жовтневої революції [7, арк. 1].

Партійні настанови були покладені в основу перегляду програм з усіх навчальних предметів. Насамперед, було переглянуто програми з таких предметів, як мова, література, історія, географія, у викладанні яких, на думку партійних ідеологів, „було багато хиб і методологічних переколювань”. У програмах з української і російської мови хибби вбачалися у недостатній орієнтації на вивчення взаємозв'язків у розвитку цих мов. Програми з української літератури не давали начебто належної критики теорії безбуржуазності і безкласовості в історії розвитку української нації, не достатньо висвітлювався принцип партійності літератури і метод соціалістичного реалізму. Програми з історії СРСР і розділи з історії України критикувалися за неправильне висвітлення історичних зв'язків українського народу з російським народом. У програмах із природознавства, на думку партійних функціонерів, недостатньо висвітлювалось матеріалістичне вчення І.П. Павлова, К.А.Тімірязєва, І.В. Мічуріна тощо. Таким чином, всі зауваження виходили із ідеологічних чинників, класовості та партійності науки.

У програмах з історії СРСР для 8, 9, 10 класів, які назначалися для українських шкіл, не зустрічалось жодного речення про Україну чи український народ, окрім теми “Боротьба українського і білоруського народів проти гніту панської Польщі” [8, арк. 107].

Після війни партійно-державне керівництво розгорнуло боротьбу проти так званого буржуазного “націоналізму” і “космополітизму”, яка фактично мала ліквідувати залишки національної освіти в школах України. Прихильність до української культури і мови, національних традицій розцінювались як націоналістичні і, відповідно, ворожі соціалістичному будівництву. У листопаді 1947 року була видана постанова колегії Міністерства освіти УРСР „Про стан викладання історії СРСР та історії України в школах УРСР”, в якій вказувалося на помилки у висвітленні історії СРСР та історії України, а саме: а) матеріал про Київську державу подавався у дусі антинаукової, антиарксистської, норманської теорії; б) матеріал історії України розглядався ізольовано від історії інших народів; в) при висвітленні причин визвольної війни 1648-1654 рр. замовчувалася класова природа

селянських повстань, ці виступи пояснювались лише мотивами національного характеру; г) не викривалася теорія про безкласовість і безбуржуазність українського народу в минулому; д) у висвітленні ряду питань історії України скочуються на позицію українських буржуазних націоналістів” [3, арк. 269]. Безіменно констатувалося, що в школах чимало було вчителів, які ще не зробили глибоких висновків із рішень партії і уряду про піднесення рівня ідеологічної роботи.

У повоєнні роки Україна у складі СРСР була унітарною республікою, в її кордонах не було ніяких національно-територіальних утворень, проте етнічний склад населення був різноманітний. За результатами Всесоюзного перепису населення 1959 року на Україні проживало (у млн. чол.): 7,090 росіян, 0,8493 євреїв, 0,3633 поляків, 0,294 білорусів, 0,242 молдаван, 0,219 болгар. Менш чисельними (від 10 до 90 тисяч чоловік) були етнічні групи: вірмен, греків, татар, гагаузів, чувашів, мордвинів, литовців, казахів, циганів та представників інших національностей [1, с. 168].

На початку 30-х років в Україні діяла струнка система національних шкіл, яка нараховувала 2025 навчальних закладів. Серед них було: німецьких шкіл – 628, єврейських – 786, польських – 381, молдавських – 16, татарських – 8, асирійських – 2. Незважаючи на те, що існувала нагальна потреба в їх подальшому розвитку, в середині 30-х років національна політика адміністративно-командної системи набирала потворних форм: закриття, обмеження можливостей національних шкіл супроводжувалося фабрикацією міфічних справ проти організаторів освіти, окремих педагогічних колективів національних шкіл. У квітні 1938 року ЦК КП(б)У прийняв постанову „Про реорганізацію шкіл на Україні”, в якій створення навчальних закладів з викладанням мовами національних меншин кваліфікувалося як „насадження” особливих національних шкіл, які стали вогнищем „буржуазно-націоналістичного впливу на дітей”, а їх подальше функціонування визнавалося „недоцільним та шкідливим”. На основі цієї постанови учнів переводили в школи з українською і російськими мовами навчання. Реорганізацію національних шкіл у республіці проводили поспішно, щоб завершити її до серпня 1938 року. Планувалося відрепортувати, що новий 1938/39 н. р. в Україні буде вільним від “націоналістичних навчальних закладів” [10, с. 23].

З кожним роком на Україні мережа шкіл для неросійських національностей зменшувалася, тоді як російські невпинно зростали. Менше ніж за два післявоєнні роки (1945-1947) закрили 14 шкіл з узбецькою мовою навчання, в яких на початку 1945/46 н. р. було 771 учень, дві туркменські на 75 учнівських місць, вірменську, в якій вивчав рідну мову 51 учень [5, арк. 1]. У 13 румунських школах у 1947/48 н. р. навчалось 2816 учнів, а вже на початок 1952/53 н. р. не

залишилось жодної школи з цією мовою навчання. Відразу після війни на Україні працювало 120 шкіл з угорською мовою навчання, а у 1952/53 н. р. їх залишилось 98, в них навчалося 17118 учнів [7, арк. 1].

Серед учнівської молоді національних меншин однією з найчисленніших були євреї, які чи не найбільше постраждали від німецько-фашистських загарбників. Із 786 єврейських шкіл, які розвивалися в Україні на початку 30-х років, після війни працювала лише одна, в якій навчалося 833 учні [5, арк. 1]. У 1947/48 н. р. її реорганізували у російсько-єврейську, в якій єврейською мовою стало навчатися лише 95 учнів, а в 1949/50 н. р. у звітах Міністерства освіти УРСР такої мови навчання, як єврейська, вже не значилося [7, арк. 1].

У перші повоєнні роки польська національна меншина, особливо в західноукраїнському регіоні була найчисленнішою після корінної української нації. На початку 1945/46 н. р. лише на Львівщині працювало 48 шкіл з польською мовою навчання, з яких 21 – початкова, 17 – семирічних і 10 – середніх. Однак, під жорстким адміністративним і політичним тиском уже з 1 січня 1945 року розпочалося масове переселення жителів польської національності, а з ними й вчителів та учнів шкіл, до Польщі і української – до України. За 6 місяців 1945 р. тільки з Дрогобицької області до Польщі було відправлено понад 400 вчителів, із шкіл Львівської області вибуло 7163 учні, із Волині – 16839 учнів, на місце яких прибуло за цей же період 18295 школярів-українців [9, арк. 1]. Переселення поляків із західноукраїнських земель до Польщі негативно вплинуло на становище польських шкіл в Україні. Як наслідок, до кінця 40-х років в Україні залишилось лише 6 польських шкіл, а кількість учнів у них з кожним роком суттєво зменшувалась: у 1949/50 н. р. у них навчалося 3293 учні [7, арк. 1], а на початок 1953/54 н. р. – 2203 учні [2, арк. 262].

На противагу різкому зменшенню національних шкіл в Україні стрімко збільшувалася кількість російськомовних шкіл. У 1947/48 н. р. працювало 2632 російські школи, що становило 9,06% всіх загальноосвітніх шкіл, а на початок

1953/54 н. р. їх мережа зросла до 2941 (10,33%) [4, арк. 65]. У 1947/48 н. р. російською мовою навчалося 958117 учнів, що становило 17,54% всіх учнів України, а на початок 1953/54 н. р. контингент російських учнів збільшився до 1263152, що становило 21,77% і не відбивало національного складу учнів [6, арк. 1].

Висновки. Зменшення кількісних показників як мережі шкіл, так і учнів в неросійських і неукраїнських школах на фоні розгортання російськомовних шкіл та стрімкого збільшення в них учнів, що навчалися російською мовою підтверджують проросійську національну політику – політику русифікації та денационалізації національних меншин, які компактними групами проживали на території України. Звужуючи мережу національних неросійських шкіл, органи влади зменшували на свою користь „фронт боротьби” і зосереджували зусилля на ідейно-політичному змісті навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г.: Украинская ССР. – М.: Госстатиздат. – 210 с.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 153, арк. 262.
3. ЦДАВО України, ф. 116, оп. 15, спр. 244, арк. 269.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 246, арк. 65.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 269, арк. 1.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 593, арк. 1.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 940, арк. 1.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1347, арк. 107.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1456, арк. 1.
10. Яремчук В.Д. Національні проблеми загальноосвітньої школи України: історія і сучасність / В.Д. Яремчук. – К.: ІСДО. – 1993. – 100 с.